

Ірина МАТЯШ (Iryna MATIASH)

Інститут історії України Національної академії наук України
Центр східноєвропейських студій Варшавського університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>
imatiash18@gmail.com

Дружина консула – авторка роману про українських дипломатів

**The consul's wife – the author of a novel about Ukrainian
diplomats**

The article outlines the main stages of the fate of the Ukrainian writer, translator and public figure Valeria O'Connor-Vilinska and the path of her novel „In Emigration” to the reader. The research on the Consul General's wife as the author of a novel about Ukrainian diplomats is a part of the Women's Face of Ukrainian Diplomacy project. It was initiated by the Scientific Society for the History of Diplomacy and International Relations in 2021 to mark the 30th anniversary of the restoration of state independence of Ukraine. Being published 75 years after the author's death the literary work drew readers' attention to little-known events in diplomatic history. At the same time the work contained consonant assessments of the painful problems of young diplomacy expressed in the memoirs of contemporaries. It is noted that the peculiarity of the novel is that it was based on the true history of the Ukrainian Consulate General in Zurich, her own life experience of the Consul General's wife as a direct participant in the events.

Keywords: novel about Ukrainian diplomats, Valeria O'Connor-Vilinska, Consulate General of the Ukrainian State in Zurich

У статті окреслено основні віхи долі української письменниці, перекладачки, громадської діячки Валерії О'Коннор-Вілінської та шлях до читача її роману „На еміграції”. Дослідження про дружину генерального консула як авторку роману про українських дипломатів є складовою частиною проекту „Жіноче обличчя української дипломатії”. Його ініціювало Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин 2021 року на відзначення 30-ліття відновлення державної незалежності України. Опублікований через 75 років після смерті авторки літературний твір привернув увагу читачів до маловідомих подій дипломатичної історії. Водночас твір містив суголосні висловленим у спогадах сучасників оцінки болючих проблем молодшої дипломатії. Відзначено, що особливість роману полягає в тому, що в його основу було покладено

дійсну історію українського Генерального консульства в Цюриху, власний життєвий досвід дружини генерального консула як безпосередньої учасниці відтворених подій.

Ключові слова: роман про українських дипломатів, Валерія О'Коннор-Вілінська, Генеральне консульство Української Держави в Цюриху

На відзначення 30-ліття відновлення державної незалежності України Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин 2021 року ініціювало проєкт „Жіноче обличчя української дипломатії”. Нариси про перших жінок в українській дипломатичній та консульській службі 1918–1924 рр., спогади жінок на посадах надзвичайних і повноважних послів у сучасній Україні, керівниць структурних підрозділів зовнішньополітичного відомства, молодих дипломаток, дружин амбасадорів з'явилися в межах проєкту на сторінках київських часописів „Зовнішні справи”, „Київ дипломатичний”, електронного журналу „ПіК” („Політика і Культура”). Кожна з героїнь – не лише представниця дипломатичної служби, це цілий всесвіт талантів і здібностей: мистецьких, наукових, перекладацьких, літературних. Фінальним акордом проєкту з гендерної історії дипломатії мало стати ілюстроване видання і пересувна фотодокументальна виставка як свідчення вагомого внеску жіноцтва у розвиток української дипломатичної служби. Розпочате росією 24 лютого 2022 року широкомасштабне вторгнення в Україну, брутально прикрите вивіскою „спеціальна операція”, змінило наукові плани. Об'єктом атаки рашистів стали українські міста і села, їхні мирні мешканці, українська історія і культура. Знищення української ідентичності як одну з цілей військового вторгнення Росії в Україну назвав Державний секретар США Ентоні Блінкен¹. На тимчасово окупованій території вони катують і вбивають дорослих і дітей, розстрілюють пам'ятники видатним українцям і церкви, палять українські книжки, ревізують фонди бібліотек, вилучаючи підручники на наукові праці з історії України та україномовні книги як „екстремістські” видання. Саме тому продовження досліджень, які на підставі історичних джерел доводять самотність української культури, власний історичний шлях розвитку, унікальність літератури та внесок українців у світову культуру набувають значення інформаційного спротиву в російсько-українській війні.

Завдання цієї статті полягає у висвітленні маловідомих аспектів долі письменниці, перекладачки, громадської діячки Валерії О'Коннор-Вілінської як дружини першого українського генерального консула в Цюриху і авторки першого роману про будні дипломатії Української Народної Республіки, прагнення і невдачі офіційних представників молодого держави. За визначенням Катерини Антонович, це була „високо інтелегентна, доброї чутливої душі Українка, чиста патріотка”².

¹ Е. Блінкен, *Частиною путінської війни є спроба стерти українську ідентичність*, interfax.com.ua, [24.05.2022].

² К. Антонович, *Смерть і життя В. О'Коннор-Вілінської* [в:] *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 4368, оп. 1, спр. 17, арк. 9.

Створений „з натури” роман „На еміграції” став своєрідною відповіддю на заклик Головного Отамана Військ УНР і Голови Директорії УНР Симона Петлюри про написання спогадів учасниками подій доби державотворення 1917–1921 рр. Не обіймаючи високих посад в дипломатичних установах, але перебуваючи в гущі подій як дружина очільника української консульської установи, співробітника посольства письменниця обрала форму літературного твору для своєї розповіді.

Особливість роману полягає в тому, що в його основу було покладено дійсну історію українського Генерального консульства в Цюриху, власний життєвий досвід дружини генерального консула як безпосередньої учасниці відтворених подій, погляд зсередини на ставлення до представників української дипломатії в Швейцарії, відчуття пережитого болю і радощів, сумнівів і сподівань. „Роман написано з дійсного життя української еміграції недавнього часу, – застерігала авторка. – Через те у читача може скластися думка, що в романі списані дійсні особи, які брали тоді участь в тодішніх подіях. Попереджую, що нікого не тільки не зображувала, а й замасковано не виводила цілком в романі. Є типи і типові події”³. Підтвердження цього можна побачити в близькості образів роману „На еміграції” та п’єси „Кухарка дипломата”, в поведінці та мисленні яких авторка відтворила притаманні молодій дипломатії проблеми браку кадрів, ізолюваності в країні призначення від центрального керівництва, недостатнього фінансування, відсутності офіційного визнання, негативна комунікація в середині колективу місії. Проте в „типових образах” посла Пармена Корнійовича, його дружини „багатої київської купчихи”, співробітників місії „панни Юльці” та секретаря посольства учасники вгадували знайомих осіб з реального життя. За вигаданими образами головних героїв роману простежувалися документальні, біографічні, автобіографічні елементи, які за зауваженням київської дослідниці Ніни Бернацької, знайшли згодом відображення в жанрових пошуках українських романістів⁴.

Роман з’явився 2005 року у львівському видавництві „Світ”, через 75 років після смерті авторки. 2003 року переписаний чужою рукою текст твору з авторськими правками виявив у Вроцлаві в архівному зібранні Національної бібліотеки імені Оссолінських (Zakład Narodowy imienia Ossolińskich) Генеральний консул України в Кракові Олександр Медовніков. До фондів польської установи текст потрапив у складі „українського архіву” з Варшави, куди його 1945 року переправили енкавеєсівці, як дослідив дипломат, зачищаючи в Німеччині місця, де зберігалися культурні цінності після відступу німців⁵. Збірку, вивезену німцями разом з архівом НТШ у Львові ще на початку Другої світової війни, було

³ В. О’Коннор-Вілінська, *На еміграції: роман-хроніка*, Львів 2005, с. 14.

⁴ Н. Бернацька, *Новітній український роман: жанрові пошуки* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 8, 2020, s. 207–215.

⁵ В. Жлуктенко, *Тіні забутих дипломатів*, <https://day.kyiv.ua/uk/article/intervyu/tini-zabutih-diplomativ>, [28.05.2022].

знайдено серед кинутих архівів неподалік пруського міста Легниця, зайнятого радянською Червоною Армією та польською Армією Людовою під час Нижньо-Сілезького операції. Майже на сорок років там отримав дислокацію штаб Північної групи військ СРСР.

Рукопис роману „На еміграції” опинився в цьому документальному зібранні не випадково. Публікацію уривків ще не закінченого твору В. О’Коннор-Вілінська розпочала в празькому еміграційному часопису „Нова Україна”, що виходив у 1922–1928 рр. Письменниця співпрацювала також з заснованим 1925 року в Парижі з ініціативи Симона Петлюри часописам „Тризуб”, львівським „Українським словом” та іншими виданнями, які підтримали заклик Симона Петлюри до побратимів – безпосередніх творців і учасників подій Української революції 1917–1921 рр. та процесу формування дипломатичної і консульської служби щодо збереження відомостей про їхні героїчні дії для історії шляхом написання спогадів і почали друкувати „дипломатичні” мемуари. Закінчений у квітні 1927 року роман авторка скерувала до видавничої кооперативи „Червона калина” у Львові, де від 1921 року видавалися щорічні „Історичні календарі-альманахи Червоної калини”, друкувалися окремі видання, 1929 року почав виходити історико-мистецький щомісячний журнал „Червона калина”. В львівському видавництві В. О’Коннор-Вілінська планувала опублікувати роман повністю.

Однак сталося інакше. Наступного року авторка пішла з життя. Рукопис на тривалий час затримався в редакції. Спеціально висвітленню діяльності дипломатичних представництв УНР, подій міжнародного значення та публікації спогадів дипломатів присвячувався випуск „Історичного календаря-альманаха Червоної калини” за 1939 рік – „Україна на дипломатичному фронті”. В ньому було опубліковано спогади співробітників українських дипломатичних установ: Миколи Троцького (підписані псевдонімом М. Данько) „Від «Союзу визволення України» до української дипломатії”, Пантелеймона Коваліва „Дипломатична діяльність за часів української держави”, Дмитра Левицького „3 дипломатичних спогадів”, Ілька Борщака „Як була зорганізована Мiroва конференція 1919 р.”, Михайла Рудницького „Париж 1919: Притяжке становище української делегації на Мирову Конференцію”, Юліана Налисника „Перше посольство української держави в Болгарії (спогад зперед 20-х років)” та ін⁶. У вересні того самого року архів „Червоної калини” конфіскували органи НКВС СРСР. У його складі примірник роману „На еміграції” після карколомної „одиссеї” потрапив до Оссолінеуму у Вроцлаві.

Тим часом ще один примірник рукопису обсягом 164 аркуші зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у справі 7 фонду 4368 „О’Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна-

⁶ Історичний календар-альманах „Червоної калини” на 1939 рік [в:] *Україна на дипломатичному фронті*, Львів 1937, с. 189.

українська емігрантка, голова літературно-видавничого відділу Міністерства освіти УНР, письменниця”. Документи особового походження, пов’язані з життям і діяльністю В. О’Коннор-Вілінської, повернулися в Київ у складі української частини так званого „Празького Російського Архіву”. Чехословацький уряд передав його до УРСР відповідно до „дарчого акту” від 30 серпня 1945 р. із умовою, що він зберігатиметься в державному архіві в Києві як самостійний відділ з назвою „Празький український архів”. У його складі були документи дипломатичного відділу Музею визвольної боротьби України в Празі та Українського історичного кабінету (1925–1948), зокрема документи дипломатичних і консульських установ, інших державних установ Української Держави/УНР, що припинили своє існування, приватні колекції українських дипломатичних і консульських працівників. Під час опрацювання документального зібрання письменниці радянські архівісти сформували фонд 4368 з промовистою назвою тих часів: „О’Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна – українська буржуазна націоналістка – емігрантка, голова літературно-видавничого відділу в Міністерстві освіти УНР, письменниця”. Нині його перейменовано. Документи генконсульства, яке очолював її чоловік, увійшли до фонда 4455 „Українське генеральне консульство в Цюриху (Швейцарія)”. Серед документів ф. 4368 зберігся також опублікований у журналі „Нова Україна” за липень-серпень 1923 р. фрагмент рукопису роману, ідентифікований як „стаття” „Автомобіль” (спр. 1), та рукопис ще одного твору на дипломатичну тему – п’єси-фарсу „Кухарка дипломата” (спр. 11). Відтворені в комедії образи близькі до образів героїв роману. Збереглися також у фонді рукописи спогадів „Леся Українка” (спр. 12), „Старицькі і Лисенки” (спр. 3), п’єс „Павлусь Савченко”, „Весна”, „Скарб” (спр. 2, 10, 13), переклади з французької творів Альфреда де Мюссе, П’єра-Жана де Бернаже та інших авторів (спр. 9). Документи Празького українського архіву за радянського часу зберігалися в режимі обмеженого доступу і лише 1992 р. були передані на загальне зберігання та відкриті для наукових пошуків.

Проте світ побачив саме „вроцлавський” примірник роману „На еміграції”, отриманий для підготовки до друку Олександром Медовніковим за сприяння директора Осолінеума Адольфа Юзвенка і переданий в Україну письменнику, першому Надзвичайному і Повноважному Послу України в Чеській і Словацькій Федеративній Республіці та Чеській Республіці для оприлюднення на батьківщині авторки. Завдяки цьому небайдужому державному і громадському діячові за час його посольської каденції було повернуто в Україну архів Олександра Олеся, а 2005 року для роману В. О’Коннор-Вілінської знайшовся видавець. На відміну від свого твору авторка так і не повернулася на батьківщину. Фонд нині оцифровується і машинопис роману незабаром буде оприлюднено на сайті Центрального державного архіву вищих органів та Укравління України в проєкті „Дипломатичний е-архів”.

В. О’Коннор-Вілінська потрапила до Цюриху як член родини новопризначеного генерального консула Української Держави в Цюриху восени 1918 року.

Це був для неї другий приїзд до прекрасної країни, яку вони з Лесиком (чоловіком – Олександром Валеріановичем Вілінським) дуже любили. Але цього разу вони відчували надзвичайно високу відповідальність – вони їхали як представники незалежної держави для того, щоб розповісти про героїчний спротив українців більшовикам і отримати допомогу, встановити торговельні відносини, допомагати українцям, які опинилися на чужині. Своє розуміння дипломатичної місії українських посланців авторка роману вклала до першої промови посла: „Ми приїхали до Європи, щоб засвідчити перед нею державні здібності України, зачарувати тутешніх людей цвітом невідомої їм української культури, показати українську інтелігенцію, здобути довір'я до кращих сил, бажання мати нас в складі європейської сім'ї”⁷.

Валерія народилася 22 грудня 1866 року на Полтавщині, в селі Миколаївці Кременчуцького повіту. Її батько мав ірландське коріння, а мама – родинні стосунки з сімейством Лисенків, що мешкали по сусідству. Близьким родичем О'Коннорів був письменник, театральний і культурний діяч Михайло Старицький. Оточення, в якому виростала дівчинка у батьківському маєтку, справило помітний вплив на формування її світогляду. Вона назавжди запам'ятала лист видатного українського композитора Миколи Лисенка (чоловіка її рідної сестри Ольги), адресований їй, дев'ятирічній дівчинці, про необхідність усвідомлення того, що вона українка, „що мусить любити свій нарід і працювати для нього, коли виросте”⁸.

Освіту Валерія О'Коннор отримала в Києві, в Приватній жіночій гімназії Віри Ващенко-Захарченко – першій серед приватних жіночих шкіл у Російській імперії, яким було надано статус гімназії. Тут викладали професори Київського університету св. Володимира. Серед обов'язкових предметів були англійська мова, природознавство, анатомії та фізіології людини, математика, фізика, географія. Заклад мав чудову бібліотеку, кабінети фізики та природознавства. Випускні роботи дівчина написала втім з історії – „Ідеал удільно вічного князя” та педагогіки – „Жан Жак Русо і його теорія виховання”. Найближчими її подругами в гімназійні часи були доньки Михайла Старицького – Людмила (майбутня письменниця, перекладачка, громадська діячка) і Марія (майбутня акторка і режисерка, театральна педагогиня). В Києві навколо родин Старицьких і Лисенків гуртувалася свідомо українська інтелігенція. Тут Валерія спілкувалася з письменницею і громадською діячкою, сестрою Михайла Драгоманова Оленою Пчілкою та її донькою – майбутньою геніальною поетесою Лесею Українкою; правником Сергієм Шелухиним, невдовзі – генеральним суддею УНР і очільником української делегації на мирних переговорах з радянською Росією в Києві; громадсько-політичним діячем, поетом і перекладачем Максимом

⁷ В. О'Коннор-Вілінська, *Op. cit.*, с. 9.

⁸ О. Галаган, *Валерія О'Коннор-Вілінська. Реферат. Машинопис* [в:] *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 4368, оп. 1, спр. 18, арк. 1.

Славинським, котрий за доби Гетьманату очолив Міністерство праці Української Держави, а з приходом до влади Директорії УНР – Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Чехословаччині; майбутнім генеральним секретарем освіти – Іваном Стешенком.

Уже тоді вона почала писати перші твори, зайнялася громадською роботою. В рідному селі Миколаївці дівчина нелегально влаштувала українську школу, через що потрапила під нагляд поліції. Новим захопленням дівчини став театр, в якому брала участь місцева молодь і харківські студенти. Її зусилля в цій сфері високо оцінив сам Марко Кропивницький, назвавши театр „першим українським дійсно народним театром”⁹. Похвала одного з творців українського професійного театру, драматурга, театрального режисера і актора мала для Валерії важливе значення.

Невдовзі помер батько, статки родини значно погіршилися, відтак Валерія вирішила заробляти на життя самостійно й виїхала до Харкова, де отримала посаду вчительки арифметики і географії в місцевому єпархіальному училищі. Окрім викладацької роботи, вона розпочала співпрацю з видавництвом Харківського товариства грамотності (Харківського товариства поширення в народі писемності), готувала науково-популярні брошури, одна з яких (про Японію) була віднесена критиками до найкращих праць російською мовою про країни Далекого Сходу. Активним громадським діячем у товаристві був Олександр Валер’янович Вілінський (1872–1928) – випускник механічного факультету Харківського технологічного інституту, племінник української письменниці і перекладачки Марії Вілінської (Марка Вовчка). Після закінчення 1897 року навчання він працював на залізниці начальником технічного відділу служби тяги і займався громадською роботою. Там Валерія і Олександр познайомилися. Це було кохання всього життя.

1899 року вони одружилися. На весілля молодята отримали від Михайла Старицького унікальний подарунок – присвяту їхньому шлюбу п’єси „Остання ніч”¹⁰. Відтоді щасливе подружжя практично не розлучалося. Молодий інженер прагнув продовжити освіту за кордоном. Він виїхав з дружиною спершу до Варшави, потім – до Німеччини, де в Берлінському технічному університеті в Шарлоттенбурзі Олександр студіював спеціальний курс¹¹, згодом – до Швейцарії, де він слухав курс лекцій з вентиляції та опалення, а потім служив на заводах Деко. Як зрілий фахівець він залишив пам’ять про себе в реалізованих інженерних проектах у Цюриху й Давосі. Дружина займалася літературною творчістю, перекладами, громадською роботою – допомагала дітям. Перебування за кордоном сприяло удосконаленню володіння Валерією фран-

⁹ К. Антонович, *Op. cit.*, ф. 4368, оп. 1, спр. 17, арк. 6.

¹⁰ О. Галаган, *Op. cit.*

¹¹ Є. Чикаленко, *Щоденник (1907–1917)*, Київ 2011, с. 480.

пузькою і німецькою мовами, однак нашкодило здоров'ю: вона заразилася від хлопчика, яким опікувалася, туберкульозом.

1907 року через її хворобу Вілінські повернулися до Києва. Молода жінка поринула в громадське життя: активно долучалася до життя Українського клубу „Родина”, публікувала свої твори в „Літературно-науковому віснику”, на прохання Миколи Лисенка організувала концерт старовинної музики. Разом з І. Стешенком як спершу неофіційним головним редактором та його дружиною Оксаною, її сестрами Л. Старицькою-Черняхівською і М. Старицькою В. О'Коннор-Вілінська 1913 року почала редагувати літературно-мистецький журнал „Сяйво”, заснований Павлом Комендантом і Василем Васильком. Її запросив П. Комендант до редакційної команди за „природжений письменницький зуд”¹² та зі сподіваннями на фінансову допомогу в організації видавництва О. Вілінського. Чоловік Валерії долучився-таки до видання часопису починаючи з шостого числа й увійшов до складу редколегії. В. О'Коннор-Вілінська разом з В. Борецьким і В. Верховинцем опікувалася музичним відділом редакції.

Тим часом чоловік Валерії активно займався громадською роботою і від 1908 року викладав у Київському політехнічному інституті. Подружжя набуло членства в Товаристві українських поступовців. 1916 року О. Вілінський отримав призначення на посаду директора майстерень Всеросійського союзу міст. Його інтелігентність і повага до підлеглих невдовзі допомогла Вілінським зберегти життя. У березні 1917 інженер Вілінський став одним із засновників Українського технічно-агрономічного товариства „Праця”. Як представник товариства був делегований до складу Центральної Ради. Членкинею першого українського Парламенту стала і Валерія Олександрівна. Олександр Вілінський очолив департамент професійної освіти Генерального Секретаріату видавничу спілку у Львові¹³.

На початку 1918 року радянська Росія, котра не могла миритися з прагненням українців до створення своєї суверенної держави, розпочала військовий наступ на Київ. Перед вступом більшовиків до міста подружжя Вілінських не встигли виїхати з міста й ледве не загинули. Олександра Вілінського як члена уряду УНР разом з дружиною заарештували більшовики і вже вели на розстріл. Серед охоронців був один із його колишніх співробітників у майстернях Всеросійського союзу міст. Впізнавши інженера, він урятував їх – взяв під свою опіку і вивіз з помешкання. Після повернення уряду до Києва Олександр Валер'янович очолював департамент технічної освіти в Міністерстві народної освіти, Валерія Олександрівна працювала в літературно-видавничому відділі разом з М. Старицькою, яка керувала театральним відділом.

¹² П. Комендант, *Перший український ілюстрований журнал „Сяйво”*, https://drive.google.com/file/d/17aR_rz2IBGcZr0EIWzmDGI0BjdqUcrzL/view, [31.05.2022].

¹³ В. Верстюк, Т. Осташко, *Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник*, Київ 1998, с. 75–76.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського життя родини Вілінських принципово змінилося: вони знову поїхали до Швейцарії, але вже з дипломатичними паспортами. З ними вирушила племінниця Олександра Валеріановича Харитя Кононенко, над якою подружжя взяло опіку після смерті її батьків. Розташована в Центральній Європі одна з найбагатших країн світу (хоч і дещо послаблена економічною кризою, спричиненою Першою світовою війною) з демократичним устроєм та нейтральною позицією у світових конфліктах, де було засновано Міжнародний Комітет Червоного Хреста, мала для Української Держави надзвичайний інтерес. „Представництво в Швейцарії, де сходилися нитки міжнародних зносин, де можна було зустрітися з представниками Entente’и, мало для нас дуже велике значення”¹⁴, – писав згодом міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко. Для налагодження контакту з урядом Швейцарії і з’ясування можливості започаткування офіційних відносин до Берну було скеровано радника МЗС Євмена Лукасевича – громадського діяча, заступника голови Всеукраїнської спілки лікарів. Призначення відомого лікаря на дипломатичну посаду пояснювалося тим, що він, як і О. Вілінський, здобував освіту в Цюріху та мав у Швейцарії широке коло контактів. За результатами поїздки Є. Лукасевича передбачалося вислати в Швейцарію постійне дипломатичне представництво. Закон про заснування посольства 2-го розряду Української Держави в Швейцарії Рада Міністрів ухвалила 10 жовтня 1918 р. Саме Євмен Лукасевич очолив дипломатичну місію.

Одночасно було створено консульські представництва в Цюріху і Женеві. Правові підстави для заснування українських консульств виникли з ухваленням Радою Міністрів Української Держави 4 липня 1918 р. закону „Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном”, після ухвалення якого перелік консульських установ у зарубіжних країнах неодноразово змінювався відповідними актами. Процедура призначення консула передбачала обговорення його кандидатури комісією „в цілях намічення кандидатів на консульські посади”¹⁵. 7 жовтня 1918 р. тимчасовим виконувачем обов’язки генерального консула в Цюріху Дмитро Дорошенко призначив Олександра Вілінського. Секретарем генконсульства став Олександр Дем’яненко. Він після закінчення технічного вишу в Україні, спеціалізувався в Бельгії і Швейцарії, але перервав освіту з початком Світової війни і пішов добровольцем до французької армії¹⁶.

Новопризначений консул їхав до Цюріху зі сподіваннями на налагодження українсько-швейцарських економічних зв’язків (за його спостереженнями, „всі швейцарці на перший план ставлять торговельні справи, а не політичні”) та задумами нових проєктів¹⁷. З цією метою він збирався влаштувати Музей зразків

¹⁴ Д. Дорошенко, *Мої спомини про недавнє минуле*, Київ 2007, с. 273.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 54, арк. 1.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 138, арк. 102.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 4455, оп. 1, спр. 3, арк. 64.

товарів і виробів з України. Готуючись до виїзду, Олександр Вілінський домовився про надання експонатів для такої вистави з міністром промислу і торгівлі Іваном Фещенко-Чопівським, з головою кустарно-промислового відділу Міністерства народної освіти Антоном Середою, контактував із представниками Дніпросоюзу, Українобанку, Товариством цукроварів. Дружина усвідомлювала велику відповідальність чоловіка-генконсула і готувалася в усьому йому допомагати.

Однак на місці, куди генеральний консул разом із дружиною, племінницею та секретарем дісталися 29 жовтня 1918 р., з'ясувалося, що швейцарський уряд не мав наміру офіційно визнавати його повноваження. В своєму нелегальному становищі О. Вілінський небезпідставно звинуватив Є. Лукасевича, який, на його думку, взяв на себе організацію торговельних зносин, але не виявляв у цій сфері професіоналізму. Він застерігав генконсула від передчасних (до офіційного визнання) контактів з українськими громадянами з консульських питань. Невизнаний генеральний консул утім винайняв у Цюриху помешкання для консульства на Universitatstrasse, 8 і почав приймати українських громадян. Йому вдалося встановити деякі контакти з місцевими підприємцями, зокрема з представниками фірми „Брати Куоні”; з виробниками взуття, тканини тощо. Генконсул зумів навіть відправити в Одесу замовлені українським керівництвом товари на 2 млн карб. Секретар генерального консульства Олександр Дем'яненко довго на посаді не втримався. У нього не склалися стосунки з головою місії, а повернутися в Україну він уже не міг. Упродовж 1919–1920 рр. він працював у Дипломатичній місії США в Швейцарії¹⁸.

Тим часом дипломатичне представництво організовувало свою роботу в Берні у готелі „Беренгоф” на Марктгассе, 39. 2 листопада 1918 р. Євмен Лукасевич був де-факто визнаний українським представником у Швейцарській Конфедерації, а дипломатичне представництво – „офіційною місією”, однак про юридичне визнання також не йшлося.

З відновленням Української Народної Республіки наказом Директорії від 24 січня 1919 р. посольство було перейменовано на Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Швейцарії зі статусом посольства першого розряду. Звернення Директорії про призначення Є. Лукасевича надійшло до швейцарського міністерства закордонних справ і отримало погодження. Натомість наказом МЗС УНР від 12 лютого 1919 р. було офіційно скасовано генеральне консульство у Цюриху разом із консульством у Женеві, оскільки швейцарський уряд їх не визнав. Генконсульство в Цюриху на чолі з О. Вілінським деякий час продовжувало працювати. Процес ліквідації настільки затягнувся, що 16 січня 1920 р. міністр закордонних справ УНР видав ще один наказ про посаду генерального консула в Цюриху відповідно до наказу МЗС УНР від 15 листопада 1919 р. у зв'язку зі скороченням штатів та зменшенням видатків дипломатичних місій УНР¹⁹.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 138, арк. 103.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4455, оп. 1, спр. 3, арк. 76.

Посвідчення Олександра Вілінського як представника Торговельної комісії УНР за кордоном. З фондів ЦДАВО України

Після припинення діяльності консульства О. Вілінський отримав у Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Швейцарії посаду референта „в справах допомоги”²⁰. Разом з дружиною та Харитею він переїхав до Берна. Тоді місією керував уже барон Микола Василько. Завдяки його зусиллям і підтримці у Швейцарії відбулися гастролі Української Республіканської Капели під керівництвом Олександра Кошиця. Дізнавшись, що, перебуваючи в Відні, капела довго не могла отримати візи до Франції, посол Василько забезпечив українським артистам візи до Швейцарії. Перший концерт капели відбувся 10 жовтня 1919 р. у залі базельського „Stadt Casino”. Українські співаки виступили також у Берні, Цюріху, Женеві й Лозанні. З Берна артисти виїхали до Франції. Враження від отриманих під час концертів емоцій В. О’Коннор-Вілінська висловила через героїню свого роману.

В швейцарській столиці вирізнялося активністю українське жіноцтво, які гуртувалися біля Марії Грушевської як голови Української національної жіночої ради й відбувалася підготовча робота щодо створення за кордоном жіночої організації та інкорпорації її в міжнародні організації. Результатом їхніх зусиль стало заснування в Берні Української секції жіночого інтернаціоналу для миру і свободи як всеукраїнської організації з підпорядкованими їй філіями²¹. Це була нова форма громадської дипломатії, через яку українське жіноцтво намагалося донести світові правду про Україну. Марія Грушевська тимчасово очолила Національну раду жінок у Парижі з огляду на те, що „Треба було підпису голови на мандатах делегаток на міжнародний з’їзд”²². Валерія Вілінська розпочала тісну співпрацю з новоствореною організацією до складу якої увійшли дружини дипломатів: Марія Донцова, Оксана Храпко-Драгоманова, Івга Лоська, Ольга Галаган, Олена Залзняк, Оксана Лотоцька; дипломатка Надія Суровцова та ін.

Невдовзі Вілінські змушені були залишити Швейцарію і переїхати до Відня „без всяких засобів до життя”²³, оскільки Директорія УНР постійно ухвалювала рішення про скорочення штатів дипломатичних представництв та видатків на їх утримання. В цих умовах Валерія Олександрівна вражала колежанок – дружин українських дипломатів „силою волі, культурністю, тонким розумінням людської душі”²⁴. Хвора на туберкульоз і подагру, вона не втрачала оптимізму в найскладніших умовах. Лежачи в ліжку під час хвороби, Валерія Олександрівна робила переклади з французької творів Альфреда де Мюссе, Едмона Ростана, Жана де Лафонтена, Шарля Орлеана, Віктора Гюго, Поля Верлена та інших поетів і письменників для різних видавництв. Перекладами заробляла на життя.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4455, оп. 1, спр. 3, арк. 70.

²¹ ЦДАВО, ф. 3543, оп.1, спр. 14, арк. 49–49 зв.

²² ЦДАВО України, ф. 3543, оп.1, спр. 14, арк. 50.

²³ ЦДАВО України, ф. 4368, оп. 1, спр. 18, арк. 7.

²⁴ *Ibidem*.

Валерія О'Коннор-Вілінська серед членів термінологічної комісії Української господарської академії в Подєбрадах. Перший ряд: Борис Лисянський, Модест Левицький, Євген Чикаленко; другий ряд: Василь Королів, Олександр Вілінський

Олександра О'Коннор -Вілінська (перший ряд, по центру) серед учасниць Міжнародного жіночого конгресу у Відні 11 червня 1921 р. 1-й ряд: зліва Мілена Рудницька-Лисяк, Оксана Храпко-Драгоманова, Валерія О'Коннор-Вілінська, Надія Суровцева, Христина Кононенко; 2-й ряд: зліва Олександра Піснячевська, Оксана Лотоцька, Е. Лоська, Безкровна (в шапці), Ів. Левицька (в капелюшці), Олена Залізник, Ол. Левицька, О. Галаган, Табокар. З фондів ІЦДАЛІМ України.

Тут вже й вона офіційно долучилася до дипломатії, громадської. Валерія О'Коннор-Вілінська очолила українську секцію Інтернаціональної Ліги Миру і Свободи. 11 червня 1921 р. вона взяла участь у Міжнародному жіночому конгресі у Відні, де разом з іншими делегатками добилася прийняття українок до складу ліги як рівноправних членів. За свіжими враженнями від пережитого в Швейцарії Валерія Олександрівна почала писати у Відні роман „На еміграції”.

1922 року Вілінські переїхали до чеського містечка Подебради, де отримали можливість розпочати викладацьку діяльність в Українській господарській академії. Олександр Валер'янович, розпочавши працю лектором на матуральних курсах, згодом став доцентом, а потім – професором і проректором академії. Валерія О'Коннор-Вілінська ініціювала 1924 року створення Союзу українок-християнок задля моральної та культурної праці серед української еміграції, що діяв в сфері благодійній, культурно-просвітницькій, освітній, господарській. Для дітей, що перебували в Подебрадах з батьками, заснували клуб задля національного їх виховання українських. Разом з колишнім головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції Модестом Левицьким вона влаштовувала для дітей вистави, концерти. Діти займалися фізкультурою, співали, майстрували, влаштовували вистави. Інформацію про заходи вона подавала до української преси. Зокрема, до журналу „Тризуб”. У листопадовому числі часопису за 1925 рік В. О'Коннор-Вілінська поділилася враженнями від виступу вихованців танцювальної школи хореографа Василя Авраменка, який здобув славу „батька українського танцю”. Разом подружжя викладало також в українській гімназії, Олександр – математику, Валерія – Закон Божий. Вони, як завжди, були нерозлучні.

Поступово в Подебрадах продовжувалася робота над романом „На еміграції”. Виникла ідея написати кілька томів. Написані частини твору друкувалися в пражському журналі „Нова Україна”. Доля керівників місій, „що висилилися українським урядом за кордон, починаючи з кінця 1918 року, щоб засвідчити перед Європою існування нової відродженої України, похвалитися її багатствами, здібностями, високим громадянством і здобути собі прихильність старих держав”, завершувалася, як писала авторка, тим, що „всі похапцем розбігалися до нових країн. Головним чином, до Чехів, де закладалася вже Українська Господарська Академія...”²⁵.

Тут, у господарській академії, здобула атестат доктора права Харитя, а 12 грудня 1928 року під час лекції раптово помер Олександр Валер'янович. Без коханого чоловіка життя на еміграції Валерії Олександрівни втратило сенс. Роботу над романом вона зупинила. Почала думати про самогубство. Жити без найдорожчої людини їй було не сила. 19 грудня 1930 року В. О'Коннор-Вілінська заподіяла собі смерть з думкою про зустріч в іншому світі зі своїм найкращим другом, поклавши голову на рейки. Прах подружжя покоїться разом

²⁵ В. О'Коннор-Вілінська, *Op. cit.*, с. 12, 224.

у колумбарії цвинтаря в Подебрадах (сектор 573), спорудженому 1933 року на кошти викладачів і студентів академії. На стелі викарбовано напис: „Ukrajínští emigranti, jimž osud nedopřál návratu do své Vlasti” (Українським емігрантам, яким не судилося повернутися на свою Батьківщину). Тут спочили також історик мистецтва Дмитро Антонович та його син Марко Антонович (перепохований 2005 р.), дипломат Кость Мацієвич, подружжя правника Григорія і Марії Шиянівих, меценат Євген Чикаленко та інші українські державні і громадські діячі, педагоги, науковці. Письменниця Валерія О’Коннор-Вілінська повернулася в Україну лише завдяки дипломатам Олександру Медовнікову і Роману Лубківському своїм твором як перша жінка – дружина генерального консула, що зважилася написати іронічний роман про початок становлення української дипломатичної і консульської служби. Її твір забезпечив своїй авторці особливе місце як і в історії української дипломатії, так і в історії української літератури як спроба приборати в літературну форму роздуми патріотки і досвід дружини дипломата.

LITERATURA / REFERENCES

- Верстюк В.Ф., Осташко Т. С., *Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник*, Київ 1998. [Verstůk V. F., Ostařko T. S., *Diãči Ukraĩns'koĩ Central'noĩ Radi: Bibliografĩčnij dovidnik*, Kiĩv 1998.]
- Галаган О., *Валерія О’Коннор-Вілінська* [в:] ЦДАВО України, ф. 4368, оп. 1, спр. 18, арк. 14 / [Galagan O., *Valeriã O’Konnor-Vĩlĩns'ka* [v:] CDAVO Ukraĩni, f. 4368, op. 1, spr. 18, ark. 14].
- Дорошенко Д., *Мої спомини про недавнє минуле*, Київ 2007. [Dorořenko D., *Moĩ spomĩni pro nedavně minule*, Kiĩv 2007.]
- Історичний календар-альманах „Червоної калини” на 1939 рік. Україна на дипломатичному фронті*, Львів 1937. [Īstoričnij kalendar-al'manah „Ĉervonoĩ kalini” na 1939 rik. Ukraĩna na diplomatičnomu frontĩ, L'vĩv 1937.]
- Медовніков О., *Скарби України розкидані по всьому світу*, <https://day.kyiv.ua/uk/article/intervyu/tini-zabutih-diplomativ>. [Medovnikov O., *Skarbi Ukraĩni rozkidani po vs'omu svĩtu*.]
- О’Коннор-Вілінська В., *На еміграції: роман-хроніка*, Львів 2005. [O’Konnor-Vĩlĩns'ka V., *Na emigraciĩ: roman-hronika*, L'vĩv 2005.]
- Чикаленко Є., *Щоденник (1907–1917)*, Київ 2011. [Ĉikalenko Ė., *řodennik (1907–1917)*, Kiĩv 2011.]

Ірина Матяш – докторка історичних наук, професорка, провідна наукова співробітниця Інституту історії України НАН України, професорка Центру східноєвропейських студій Варшавського університету.